Dunja Opatić, University of Zagreb, Croatia

Evolucija gotičkog žanra kao oštrice društvene kritike

Prikaz knjige U sjeni američkog sna: od C. B. Browna do Stephena Kinga autora Marka Lukića

Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2014, 175 str.

Preokupacija gotičkog žanra uvijek je bila liminalnost, kako prostora dodira između civilizacije i divljine tako i likova koji titraju između definiranih fizičkih i društvenih okvira. I sam je žanr obilježen svojom liminalnosti u odnosu na "visoku" književnost, književna ga je kritika marginalizirala smatrajući ga formulaičnim i trivijalnim izrazom "nižega" književnog oblika. U bilo kakvu ozbiljnijem prikazu razvojnog procesa američke književne produkcije zauzimanje takve devalorizirajuće pozicije spram žanra koji je uvelike utjecao na formiranje američke književnosti te čiji elementi prožimaju djela kanoniziranih američkih pisaca može se u najmanju ruku smatrati velikim propustom. Knjiga Marka Lukića U sjeni američkog sna: od C. B. Browna do Stephena Kinga upisuje u taj konradovski prazan prostor na hrvatskoj "karti" književne teorije pregled razvojnih etapa gotičkog žanra od trenutka njegova "preseljenja" na novi kontinent. S obzirom na autorov dosadašnji opus, koji obuhvaća teme suvremene amerikanistike s fokusom na horor i gotički žanr, ova knjiga predstavlja logičan ishod Lukićeva višegodišnjeg rada. Njegova knjiga prati razvoj toga mračnog žanrovskog doppelgängera američkog utopizma analizom djela i inovacija pisaca koji su pridonijeli stvaranju američke književnosti, a čije se pak tendencije prema gotičkom pismu često zanemaruju ili se zbog njih umanjuje značaj tih autora za historiografiju američke književnosti. Kroz arheologiju i geografiju straha – otkopavanja nasilne nacionalne prošlosti koja se isprepliće u prostoru suvremenosti – Lukić prikazuje gotičke mehanizme kritike državotvornih mitova

eISSN 1847-7755; doi: 10.15291/sic/2.5.lc.7

objedinjenih pod poznatom sintagmom američkog sna, koja pak vuče svoju mitogenezu iz sekularizacije puritanske epistemologije i protestantske radne etike.

Gotički žanr od samih europskih začetaka zauzima kritičku poziciju spram društva i povijesno-ekonomskih uvjeta iz kojih izrasta. Dok je prosvjetiteljstvo bilo obuzeto racionalnim planiranjem boljitka novoga europskog društva oslobođenog pritisaka aristokracije koja polako nestaje, gotička se imaginacija u svojim ranim europskim artikulacijama okreće prošlosti. Ona otkriva groblje aristokracije na kojem počiva povijest, pretvarajući grijehe prošlosti u noćnu moru rastuće buržoazije postajući time instrument političke i društvene kritike. Odnos gotičkog žanra i povijesnog naslijeđa mogao bi se stoga ponajbolje opojmiti upravo Marxovom konceptualizacijom povijesti koju ljudi sami oblikuju "no ne kako ih volja, ne pod okolnostima koje su sami izabrali, nego pod okolnostima koje su neposredno zatekli, koje su dane i naslijeđene. Tradicija svih mrtvih generacija vrši pritisak poput kakve noćne more na mozak živih" (Marx 15). No kako smjestiti žanr definiran svojom povijesnom referencijalnošću u prostor koji tek prolazi kroz proces simboličkog oblikovanja? Kako je tekla adaptacija žanrovskih konvencija izvorno oblikovanih za opisivanje europskog prostora kako bi one što uspješnije progovorile o specifičnim strahovima i iskustvima mlade američke nacije, koja se svim silama nastojala distancirati od svoga traumatičnog europskog naslijeđa? Knjiga U sjeni američkog sna daje nam sistematičan i dijakronijski strukturiran odgovor na ta pitanja prateći razvoj gotičkog žanra od nastanka i formativnog razdoblja, preko njegove modernizacije pa sve do suvremenih metamorfoza.

Djelo koje je obilježilo početak oblikovanja američke gotičke književnosti, roman Wieland; Or, the Transformation (1798) Charlesa Brockdena Browna, značajno je po svom izmještanju gotičkog ugođaja, koji se u europskoj gotici ostvaruje prikazima ruševnih dvoraca i atrofirajuće aristokracije, u obiteljsko okruženje potomaka njemačkog imigranta i religioznog fanatika. Kako navodi Lukić, Brown zamjenjuje europski dvorac kućom kao metaforičkom ekstenzijom obitelji, a inspiraciju za svoj roman umjesto u još nedovoljno sazreloj američkoj povijesti pronalazi u ondašnjem tisku. Stavljanjem fokusa na dom, na individualca i njegovu obitelj te prikazivanjem njihove postupne dezintegracije Brown izražava skepsu spram ljudske sposobnosti za samoupravljanje bez državnog usmjeravanja i uspostave ograničenja koju promiču ondašnji federalisti. Nedostatnost obitelji da zaštiti svoje članove, ili da ih čak egzistencijalno ugrozi, glavni je izvor anksioznosti u

Wielandu. S Brownovim žanrovskim intervencijama rana se američka gotika udaljava od povijesnih preokupacija britanske te počinje svoju potragu za autohtonim književnim izrazom. Prilagodba žanra specifičnostima američkog sociogeografskog prostora nastavlja se u kratkim pričama Washingtona Irvinga, no tek inkorporacijom kolonijalne prošlosti i puritanskog naslijeđa u djelima Nathaniela Hawthornea američko gotičko iskustvo poprima izvornost izričaja. Hawthorne izmješta gotički ugođaj opresije i utamničenja iz kuće – materijalnog zdanja – kao svojega osnovnog medija prijenosa te ga locira u samu srž rigidnoga puritanskog društva. On je prvi autor koji eksplicitno dovodi u suodnos američku kolonijalnu prošlost i suvremenost razotkrivanjem mraka i licemjerja koji vrebaju u pozadini puritanskih utopističkih narativa na temelju kojih se gradila nacionalna svijesti.

Tendencija subjektivizacije gotičkog okruženja postiže svoj vrhunac u kratkim pričama Edgara Allana Poea. Izvor nelagode i nadnaravnog kod Poea više nije izvanjska opresija, već unutarnji psihološki mehanizmi represije koji, u iznimnim uvjetima, bivaju uklonjeni. U njegovoj kratkoj priči Pad kuće Usher (1839) prostor je fragmentiran na niz manjih zatvorenih jedinica – kuća, grobnica i lijes, pa i sama psiha koja je zatočena u ljudskom tijelu – kroz koje se širi oslobođeno nesvjesno prodirući kroz fizičke i psihičke granice. Materijalni prostor u svom organskom suodnosu sa psihičkim aparatom tako ulazi u izravnu interakciju s radnjom kao ravnopravan akter, a ne "samo" kao mjesto radnje. Geografska i vremenska nedefiniranost Poeovih priča samo još više pojačava sveopći dojam klaustrofobije i otuđenja. Poeov interes za proučavanje uma, dodatno produbljen instrumentalizacijom psihoanalitičkih načela, nastavlja se u djelima Henryja Jamesa. No kod Jamesa primarni je izvor užasa i straha svakodnevica u kojoj se iza ugođaja poznatog (heimlich) otkriva mračni, nesvjesni dio (unheimlich) ili uncanny koji je toliko duboko potisnut da djeluje zastrašujuće nepoznato kada konačno izroni na površinu. Supostojanjem svakodnevnog i nadnaravnog izdvojeni gotički prostori postaju redundantni u Jamesovoj interpretaciji žanra.

U svoj analitički pregled razdoblja modernizacije gotike Lukić uključuje i H. P. Lovecrafta, za kojeg bi se moglo reći da je bete noire književne kritike i kojeg mnogi teoretičari namjerno izostavljaju usprkos njegovoj afirmiranosti među čitateljstvom. Tako H. P. Lovecraftu nema ni spomena u navodno sveobuhvatnom pregledu gotičke književnosti Cambridge Companion to Gothic Fiction (2002), niti u mnogim djelima usmjerenima upravo k razlaganju rasne problematike, primjerice

Reading Africa into American Literature: Ethics, Fables, and Gothic Tales (Cartwright, 2001). Jedan od razloga koji stoji iza tih svjesnih propusta Lovecraftova je upotreba fantastičnog koje se često ocjenjuje kao izraz bezvrijednog eskapizma, dok je drugi razlog blisko povezan s njegovim danas apsolutno neprihvatljivim stajalištima o rasnoj čistoći. Iako je Lovecraft uistinu manipulirao gotičkim žanrom i eksploatirao (američku) povijest u cilju promicanja vlastitih rasističkih uvjerenja, isto se može ustvrditi i za Josepha Conrada i Brama Stokera. Kao što T. A. Goddu napominje: American literature [is] the site of racial haunting and the locus of racial history, te se upravo iz tog razloga Lovecraftova djela trebaju podvrgnuti temeljitoj analizi kako bismo dobili bolji uvid u povijest konceptualizacije rase i rasnih predrasuda. Pri procjeni Lovecraftova utjecaja na gotičku te općenito američku književnost književni se teoretičar ne smije i ne može zaustaviti na njegovu poimanju rase, što je zamka koju Lukić uspješno zaobilazi. Lovecraft je, kako Lukić navodi u knjizi, prvi autor nakon Hawthornea koji smješta radnju u jasno definirane geografske okvire. Nije slučajnost da oba autora odabiru prostor Nove Engleske kao pozornicu na kojoj rastvaraju uspostavljene društvene norme i preispituju ideju nasljedstva kao prokletstva. Ono što čini Novu Englesku tako plodnim prostorom gotičke imaginacije njezina je kompleksna i duga povijest kao kolijevke američke civilizacije na čijem su se tlu oblikovala temeljna načela i mitovi na kojima počiva američko društvo. Dok je Hawthornea zanimalo europsko naslijeđe i zlo koje ono donosi, Lovecraft se spušta na mnogo niže grane genealoškog stabla te, pod utjecajem darvinizma, promišlja o podrijetlu vrste i prokletstvu upisanu u čovjekovo biološko naslijeđe.

Druga polovina dvadesetog te dvadeset i prvo stoljeće gotičkoj književnosti donosi daljnju marginalizaciju i dislokaciju iz književnog mainstreama s kojom dolazi i sloboda otvorenije artikulacije kritičkog stava spram društvenog, političkog i ekonomskog stanja nacije. Eksplicitnost nasilja koje suvremeni pisci unose u artikulacije svojih noćnih mora ukazuju na razvijenu svijest o inherentnosti implicitnog nasilja u svim konstitutivnim nacionalnim mitovima: od mita djevičanske zemlje spremne da bude uzeta i "civilizirana" od izabranog naroda, imperativa postizanja ekonomskog napretka kao znaka božje odabranosti, do mita granice (frontier myth) i prodora na zapad ("errand into the wilderness"), na što se gotovo organski nadovezuje Manifest Destiny (predodređenost američke nacije za teritorijalnu ekspanziju). Kao predstavnike suvremene gotičke

književnosti koji održavaju kontinuitet s prošlim elaboracijama žanra, a opet ih obogaćuju inovativnim elementima, Lukić odabire Breta Eastona Ellisa i Stephena Kinga.

U romanu Američki psiho (1991) Ellis oštro kritizira neutaživu žeđ konzumerizma kapitalističke klase prikazujući serijsko oduzimanje života kao samo još jedan u nizu beznačajnih potrošačkih rituala. Njihova moralna dekadencija priziva u sjećanje moralno bankrotiranu feudalnu aristokraciju čije se igralište okrutnosti proširilo od bedema nekadašnjeg dvorca do današnjeg prostora jednog megalopolisa. Lukić zaključuje svoju kritičku analizu razvoja žanra sa Stephenom Kingom, vjerojatno najpoznatijim stanovnikom države Maine, koji nikada nije morao ići mnogo dalje od svoga kućnog praga kako bi na temelju malih, ruralnih zajednica – pars pro toto – prikazao mikrokozmos cijele nacije. Upravo zbog svoje subjektivne povezanosti s mjestom u koje smješta svoju radnju, King u romanima uspješno uspostavlja intimističku atmosferu rabeći osobno i partikularno kao mehanizme stvaranja vjerodostojnosti i poistovjećivanja. Iza prividne idile gradića okruženih prirodom, King razotkriva okrutnost i rigidni primitivizam u monotonim životima rezigniranih stanovnika Mainea, te možda značajnije – preko partikularnog do općeg – u životima svih Amerikanaca. Povijesno iskustvo dodira s divljinom – njezina nasilna prilagodba civilizacijskim standardima – utkalo je u mentalitet američke nacije dio te divljine koja se sada osvećuje nanovo prodirući iznutra (kao što je slučaj u Kingovu romanu Salem's Lot) ili izvana (Groblje kućnih ljubimaca).

Vrijednost knjige U sjeni američkog sna proizlazi iz sistematične razrade osnovnih koncepata gotičkog žanra te njihove postupne preobrazbe u okvirima američke književne produkcije. Čitatelju je dan precizan uvid u interakciju društvene i književne sfere, ne zanemarujući pritom kompleksnost i polivalentnost samog fenomena gotike. Lukić argumentirano utvrđuje kontinuitet žanra njegovom mračnom inverzijom američkog sna koji, kao ideološki konstrukt, prožima cjelokupnu povijest američkog društva. Problem nastaje kada se zanemari povijesni kontekst pod kojim su se formirale te utopističke ideje te zaboravi koliko je smrti i nasilja donijela njihova primjena. Gotički žanr, a i knjiga U sjeni američkog sna, ne dopušta nam lagodno upuštanje u povijesni revizionizam kako američke nacionalne prošlosti tako i nacionalne književnosti iz kojih se prečesto izostavljaju ti mračni trenutci i njihove književne ekspresije.

Bibliografija

Goddu, A. Teresa. Gothic America: Narrative, History, and Nation. New York: Columbia UP, 1997. Print.

Marx, Karl. Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparta. Zagreb: Kultura, 1950. Print.

Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License